
VÍZRAJZI KÖZNEVEK ÓMAGYAR KORI TELEPÜLÉSNEVEKBEN

1. A forrásainkból előkerült legrégebbi helyneveink igen sokféle tanulsággal szolgálhatnak jó néhány tudományág számára. Az egyes tudományterületek saját szempontjaik és módszereik szerint fogják vallatóna nyelvünk ezen emlékeit, hogy feltárásaikkal kortársaink és utódaink mind több ismeretre tehessek szert a honfoglalást követő évszázadok magyarságának életkörülményeiről, megtelepedéseinek viszonyairól, természeti környezetéről, területi elkülönüléséről stb.

A magyar nyelv- és névtörténet kutatói számára ugyancsak kiemelt fontosságú adatokat tartalmaznak az ómagyar korból származó helyneveink. Fennmaradt előfordulásaik különösen jelentős mértékben segítik az adott kor hangtani, morfológiai, lexikális, szóalkotásbeli és szintagmatikus jellemzőinek a megismerését. Vizsgálataikkal a névkutatók is számos speciális jellegzetességre tudnak fényt deríteni: a névadások motivációinak, a névalkotások módjainak és felhasznált nyelvi eszközeinek a feltárásától a névszerkezeti jellemzők bemutatásán, a helynévfajták összefüggésein át a regionális különbségek és hasonlóságok meglátatásáig stb.

Az utolsóként említett sokféle névtani megközelítési mód és lehetőség közül e dolgozatomban csak egyet igyekszem foglalkozni. Azokat az ómagyar kori településneveket tekintem át, amelyek valamiféle vízrajzi köznevet tartalmaznak.

A vízrajzi köznevek településneveinkben többféle helyzetben állhatnak:

a) Alakilag megegyezhet egy településnév valamely vízrajzi köznévvvel, vagy annak valamely toldalékos formájával (*Patak; Érd, Sárd* típus). Ezek esetében vagy a pusztai vízrajzi köznév vált metonimikusan településnévvé, vagy előbb (jelentéshasadással vagy valamiféle morfematikai szerkesztéssel) víznévvé, s ez utóbbi vonódott át a lakott helyre.

b) Más adatokban a vízrajzi köznév a településnév végén áll, annak egyik neveleme. Az effélek összetett víznevekből keletkeztek, azok metonimikus átvitelével. Bennük a vízrajzi köznév a víznévi előzmények alaprészeként szerepelt. Pl. *Köröső, Feketető, Marcaltő* stb.

c) Harmadrészt bármiféle helyneveknek, így a településneveknek a bővítményi részeként (a nevet viselő objektumnak) a vízi képződményhez való viszonyát jelölhették efféle köznevek (*Patakfalva, Tófalu* stb.). Az ilyen nevek egy részében is történhetett metonimikus névátvitel (*Sármellék, Mocsártelek, Vízköz* típusúak). Az utóbbi alcsoportban előfordul, hogy bizonyos víznevekben az elő- és utótag egyaránt vízrajzi köznév, s az ilyen, két vízrajzi köznevet tartalmazó összetett víznevekből szintén létrejöhettek metonimikusan településnév (a *Kútpatoka, Tóő, Sárfenek, Kúter* típusúak).

d) Végül kerülhettek vízrajzi köznevek egyéb, összetett helynevek elemeként is magyar településnevekbe, harmadlagos vagy további névdifferenciálódás útján, különféle névalkotással. Pl. *Kisbányapataka, Nagysomkút, Alsósárfő, Felsőaszóő* stb. E típus adatait terjedelmi korlátaim miatt az elemzésemben már nem vehettem figyelembe.

A következőkben tehát csupán azokat a 15. század vége előtt létrejött magyar településneveket vizsgálom, amelyek az elmondottakkal egyező módon, hasonló motivációval keletkeztek, s ugyanúgy tartalmaznak (az elsődleges víznevek utótagjaként vagy egyetlen névrészeként, illetőleg más helynevek bővítményeként) valamiféle, a víz fajtájára utaló vízrajzi köznevet.

Ezúttal nem foglalkozom viszont az ugyancsak metonimikus alakulású, de magyar vízrajzi köznevet nem tartalmazó, pusztán idegen eredetű víznévi előzményre visszamenő településnevekkel (bár forrásaimban szép számmal előfordulnak), mint például a *Balaton*, *Bisztra*, *Csarnavoda*, *Kraszna*, *Szuha*, *Tapolca*, *Tarnóca* stb. Ugyanígy kirekesztettem a vizsgálatom köréből azokat a magyar alkotású víznévi előzményeket, amelyek leginkább valamiféle képzett, ritkábban alapalakjukban álló anyag-, talaj-, növény- vagy állatnévből keletkeztek, s amelyek a 15. század végéig tömegesen vonódtak át települések jelölésére, esetenként újabb képzővel ellátva (feltételezve, hogy a figyelembe nem vett adatok köznévi előzményei a névalkotást megelőzően nem váltak vízrajzi köznévvé): *Agyagos*, *Aranynos*, *Eperjes*, *Füzes*, *Kigyós*, *Komlós*, *Kövesd*, *Mogyorós(d)*, *Nyárad*, *Nyíres*, *Rákos*, *Solymos*, *Tikos* stb.

Céлом, hogy elemzéssel valamelyest hozzájáruljak az ómagyar korban élt, magyar alkotású, vízrajzi köznévre visszamenő és ezekkel létrejött összetett víznevek bizonyos típusainak a megismeréséhez; elsősorban azonban az ezekből a víznevekből származó és a vízrajzi közneveink egyéb összetételével keletkezett településneveink áttekintéséhez, illetve a vizsgálatba vont helységnevekben előforduló vízrajzi közneveink területi elterjedtségének, a 16. század előtti névalkotó termékenységének a feltárásához.

2. Vizsgálatomhoz forrásként CSÁNKI DEZSŐ (1–3., 5. köt.) és FEKETE NAGY ANTAL (4. köt.) „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában” című munkájának helynévanyagát használtam fel. Az ezekben található nevek azonosítását, visszakeresését nagyban megkönnyítette számomra az ÖRDÖG FERENC által készített mutató (2002) (és a vele együtt megjelent elektronikus adathordozó). A továbbiakban ez utóbbi alapján a mai helyesírású változatokkal említtem a 15. századi (vagy korábbi adatolású) településnévi példákat. Bár a választott forrásaim nem ölelik fel a történelmi Magyarország egész területét, de a bemutatott 51 vármegye helyneveinek a főbb jellemzői arányaikban valószínűleg közelítenek az egész magyar nyelvterülethez. Így az 51 vármegye helynevei közül kigyűjtött, vízrajzi köznevet tartalmazó településnevek vizsgálata hozzásegíthet bennünket bizonyos általánosítható vonások megfogalmazásához.

Mindemellett itt egy megjegyzést kell tennem. A korai ómagyar korra vonatkozóan GYÖRFFY GYÖRGY „Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza” című munkájának kötetei és a történettudomány oklevéltárai, valamint az ezek felhasználásával a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén kötetenként megjelenő „Korai magyar helynévszótár” (HOFFMANN 2005) alapján a CSÁNKI-féle helynévi állománynál teljesebb, pontosabb, az egész történelmi Magyarország területéről származó adatok segítségével a részleteket illetően árnyaltabb, differenciáltabb eredményekhez jutnak majd településneveink e típusának kutatói. Ennek tudatában jelen dolgozatommal elsősorban helynévkutatóink figyelmét igyekszem ráirányítani a településnevek egyik sajátos, jelentős csoportjára.

A korszak Magyarországának a vármegyéit földrajzi elhelyezkedésük alapján kilenc nagyobb régióba soroltam. Így elődeink településnév-adását jelzett szempontjaim szerint az északi (143: Abaúj, Borsod, Gömör, Heves, Nógrád, Sáros, Szepes, Torna), az északkeleti

(94: Bereg, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ung, Ugocsa, Zemplén), a keleti (166: Arad, Bihar, Kolozs, Közép-Szolnok, Kraszna, Küküllő, Torda), a délkeleti (180: Hunyad, Krassó, Temes, Zaránd), a déli (145: Bács, Baranya, Bodrog, Keve, Szerém, Tolna, Torontál, Valkó), a délnyugati (60: Somogy, Pozsega), a nyugati (160: Sopron, Vas, Veszprém, Zala), az északnyugati (39: Győr, Komárom, Moson, Trencsén) és a középső (Kő) magyar nyelvterületen (75: Békés, Csanád, Csongrád, Fejér, Külső-Szolnok, Pest, Pilis) külön-külön is megfigyeltem. (A zárójelben közölt számok a régiókban talált vízrajzi köznévi előfordulásokra vonatkoznak.) A nagy kiterjedésű régiók elhatárolása döntően az ország természeti-földrajzi jellemzői alapján történt. Természetesen e területi egységeket indokolt lenne tovább tagolni, például a nyelvjárások típusai vagy az egyes területek etnikai viszonyai alapján, azonban az efféle differenciáltabb vizsgálat a későbbiekben egy-egy újabb dolgozat feladata lehet.

A Hunyadiak korából származó s valamiféle vízrajzi köznevet őrző településnevek (1008) különféle vízrajzi képződmények 90 köznevét tartalmazzák 1062 előfordulásban. A következő egyedeit véltem felismerni bennük, a TESz., az ÚMTSz. és a FNESz. szócikkeinek az alább jelzett jelentésárnyalatait valószínűsítve. A nevek mellett szereplő rövidítések: vízfolyások (fv), vízrészek (vr), állóvizek (áv), víznyerő helyek (kú) és vízenyős, mocsaras helyek (mo).

Köznév	Jelentés	Típus	Előfordulás	Irodalom
<i>ág</i>	'vízfolyás kiágazása, szétváló medre'	fv	15	
<i>ágy</i>	'folyómeder'	vr	9	
<i>alj</i>	'vízi képződmény alsó része'	vr	7	
<i>árok</i>	'vízelvezető csatorna; kisebb patak'	fv	23	
<i>ásvány</i>	'ásott árok'	fv	3	
<i>aszó</i>	'időszakos vízfolyás, szárazpatak'	fv	40	
<i>bágy</i>	'időszakos, széles medrű, kanyargó vízfolyás'	áv	2	FNESz. Hortobágy
<i>balkány</i>	'vízenyős, sáros hely; gyakran kiszáradó mocsár'	mo	2	
<i>berek ~ bereg</i>	'láp, ingovány, mocsár; nádas, bozótos, vizes lapály'	mo	35	
<i>borkút</i>	'savanyúvíz, ásványvíz forrása'	ku	1	
<i>csenge</i>	'csengő hangot adó kis vízfolyás'	fv	1	FNESz. Nagycsongova
<i>cserged</i>	'sekély vizű, csörgő hangú kis patak'	fv	3	FNESz. Magyarcserged
<i>csergő</i>	'sebesen, fodrosan rohanó víz, patak'	Fv	2	FNESz. Csörgő
<i>csermely</i>	'forrásból táplálkozó, a pataknál kisebb vízfolyás'	fv	1	
<i>csurgó</i>	'lassan, csörgedezve folyó, sekély vizű kis patak'	fv	2	FNESz. Csurgó
<i>elő</i>	'vízfolyás elülső része, forrása'	vr	2	

Köznév	Jelentés	Típus	Előfordulás	Irodalom
<i>ér</i>	'lassú mozgású, széles, iszapos medrű vízfolyás'	fv	37	
<i>erecs</i>	'kis ér'	fv	4	
<i>fenék</i>	'felszín mélyebben fekvő, legalsó, vízállásos része'	áv	6	
<i>fenyér</i>	'füves, vizenyős terület'	mo	1	FNESz. Fenyéres
<i>fertő</i>	'sáros, mocsaras, ingoványos hely'	mo	4	
<i>fok</i>	'folyó vagy tó vizét elvezető ér'	fv	10	
<i>folyás</i>	'kisebb folyóvíz, patak, ér'	fv	2	
<i>forrás</i>	'földből természetes úton előtörő víz'	ku	1	
<i>forró</i>	'forrás, forrókút'	ku	4	
<i>forrókút</i>	'bugyborékolva, zubogva feltörő forrás; erre épített kút'	ku	1	
<i>fő ~ fej</i>	'folyóvíz kezdete, eredésének helye'	vr	88	
<i>gagy</i>	'mocsaras terület'	mo	1	FNESz. Alsógagy
<i>gyékényes</i>	'gyékénnyel, sással benőtt vizenyős terület'	mo	2	
<i>gyolcs</i>	'tiszta vizű tó, vízállás'	áv	2	FNESz. Gyócs
<i>hajós</i>	'hajózható folyás'	fv	1	FNESz. Hajós
<i>halastó</i>	'haltenyésztésre használt állóvíz'	áv	3	
<i>hany</i>	'láp; mocsaras, ingoványos terület'	mo	2	
<i>hévíz</i>	'meleg vizű forrás'	ku	3	
<i>hidegkút</i>	'hideg vizű kút, forrás'	ku	12	
<i>horh</i>	'vízmosta árok'	fv	4	FNESz. Horhi
<i>hőkút</i>	'meleg vizű forrás; erre épített kút'	ku	1	
<i>imola</i>	'hínáros, kákás láp, mocsár'	mo	1	
<i>ító</i>	'ítatóhely folyó, tó szakaszán'	vr	2	
<i>jó</i>	'vízfolyás'	fv	14	
<i>jósza</i>	'folyás'	fv	1	FNESz. Jószás
<i>kégy ~ kéty</i>	'félkörív alakú vízállás'	áv	4	
<i>kengyel</i>	'u alakban kanyarodó ér'	fv	8	
<i>kőbőlkút</i>	'odvas belű vagy kivájt fatörzsszel kibélelt kút vagy forrás'	ku	4	FNESz. Érkőbőlkút
<i>kőkút</i>	'kövel burkolt kút vagy forrás'	ku	3	

Köznév	Jelentés	Típus	Előfordulás	Irodalom
<i>könyök</i>	'behajtott könyökhöz hasonló alakú víz' (?)	vr	1	
<i>kút</i>	'víznyerésre való gödör; iható vizű forrás; fűrt v. ásott ivóvíznyerő hely'	ku	85	
<i>kútfő ~ kútfej</i>	'forrás fakadásának helye'	ku	4	
<i>láp</i>	'sekély, vízi növényekkel belepített ingovány; mocsár'	mo	4	
<i>lapáncs</i>	'vizenyős, mocsaras terület'	mo	2	FNESz. Lapáncsa
<i>laponya</i>	'mocsaras, lapályos terület'	mo	1	
<i>mál</i>	'víz déli, elülső oldala'	vr	1	
<i>malomvíz</i>	'malmot hajtó vízfolyás'	fv	3	FNESz. Malomvíz
<i>med</i> (~ <i>méd</i> ~ <i>méggy</i>)	'időnként kiszáradó ér'	fv	22	FNESz. Kecskemét
<i>ménésítő</i>	'ménésítő hely folyón, tavon'	vr	1	
<i>mocsár</i>	'süppedékes, ingoványos, sekély vízzel borított terület'	mo	7	
<i>mocsolya</i>	'vizenyős, pocsolys, mocsaras terület'	mo	7	
<i>mortva</i>	'vízfolyás holt ága, medre'	áv	1	
<i>nádas</i>	'náddal sűrűn benőtt sekély vizű mocsár'	mo	36	
<i>ököritő</i>	'ököritató hely folyón, tavon'	vr	3	
<i>ökörkút</i>	'ökrök itatására szolgáló kút'	ku	1	
<i>örém</i>	'örvény'	vr	6	
<i>örmény</i>	'folyó örvénylő szakasza, örvény'	vr	11	
<i>örvény</i>	'vízfolyásnak gyors, forgó mozgású szakasza'	vr	7	
<i>patak</i>	'kis (hegyi), gyors mozgású vízfolyás'	fv	156	
<i>róna</i>	'síkvíz; nagy, nyílt víztükrű állóvíz'	áv	6	
<i>sár</i>	'iszapos, lassú mozgásban lévő, folyós mocsár'	mo	65	FNESz. Sárfalu
<i>sáros</i>	'ingoványos, mocsaras hely'	mo	18	
<i>sárvíz</i>	'lassú mozgásban lévő, folyós, iszapos mocsár'	mo	2	
<i>sebes</i>	'gyorsan folyó víz, patak'	fv	13	
<i>sebeske</i>	'gyors vízmozgású patak'	fv	1	
<i>séd ~ sid</i>	'kisebb, gyors folyású folyóvíz, patak'	fv	8	
<i>sugatag</i>	'vízfolyás gyors mozgású, zúgó hangzású szakasza'	vr	1	FNESz. Aknasugatag
<i>szád</i>	'vízfolyás kezdete vagy torkolata'	vr	3	

Köznév	Jelentés	Típus	Előfordulás	Irodalom
<i>szarv</i>	'vízmeder, árok elágazó része'	vr	2	
<i>szék ~ szik</i>	'vizenyős hely, időnként kiszáradó mocsár'	mo	31	
<i>székás ~ székes</i>	'ingoványos, mocsaras hely'	mo	13	
<i>szekcső</i>	'sebesen, fodrozva haladó, zuhatagos víz'	fv	6	FNESz. Dunaszekcső
<i>szurdok</i>	'magaslatok közötti keskeny medrű vízfolyás'	fv	11	
<i>tekerő</i>	'kanyargós vízfolyás'	fv	4	
<i>tó</i>	'állandó vízterületű állóvíz'	áv	66	
<i>tóhely</i>	'kiszáradt tómeder'	vr	1	
<i>torok</i>	'hasonló nagyságú folyóvizek torkolata; összefolyása'	vr	7	
<i>tő</i>	'kisebb vízfolyás nagyobb torkollásának a helye'	vr	39	
<i>úsztató</i>	'állatok fürdető helye folyóban, tóban'	vr	1	
<i>vadvíz</i>	'földfelszínen megmaradó talajvíz'	áv	1	
<i>vápa ~ lápa</i>	'vízállás sekély talajmélyedésben'	áv	2	
<i>vékonya</i>	'folyóvíz elkeskenyedő része'	vr	1	
<i>viszák</i>	'visszafelé folyó patak'	fv	2	FNESz. Krassóviszák
<i>víz</i>	'pataknál nagyobb vízfolyás'	fv	25	

1. táblázat: Vízrajzi köznevek előfordulása a Hunyadiak korának településneveiben

A fenti névlista egyes elemeinek vízrajzi köznévként való számításba vétele az állomány jó néhány tagja esetében kétséges és vitatható, így az állomány több tagjának a csoportba történő besorolása magyarázatra szorul. Egyrészt azoké, amelyek elsődlegesen nem földrajzi helyet jelöltek, hanem élőlények, tárgyak részeit, emberi testrészeket, s csak másodlagosan, névátvitel eredményeként vonatkoznak a természet valamely képződményére. Ilyen az *ág, ágy, fenék, fő, kengyel, mál, szád, szarv, torok, tő, vékonya*. E köznevekre jellemző, hogy más-más földrajzi helyfajtára (vízre, szigetre, erdőre, domborzati formára stb.) is átvonódtak, ebből adódóan azután a forrás hiányos adatolása esetén nem könnyű, sok esetben lehetetlen eldönteni, hogy az effélét tartalmazó névegyed eredetileg miféle helyfajta neve volt. Ugyanígy bizonyos térbeli helyzetet jelentő köznevek (*alj, elő*) szerepe is elsősorban a velük összetételt alkotó, előtagi pozíciójú másik névrész segítségével valószínűsíthető. Kétséges a *sebes, sebeske* szavak vízrajzi köznévi szerepeltetése, azonban az adatok alapján úgy tűnik, hogy önállóan, más vízrajzi köznévvvel való társulás nélkül is bizonyos gyors folyású vízre vonatkoztak. Talán nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a magyarsággal szomszédos szlávok nyelvében az ő megfelelő közszói lexémájuk (vö. szlk. *Bystra, Bystrica* 'gyors folyású víz') szintén gyakran előfordul

önmagában vízfolyások neveként. Így akár a velük együtt élő magyarság nyelvbe fordítással átkerülve, ott szintén élhettek vízrajzi köznévként e szavak. Emellett a *sebes* esetenként melléknévi szófajú is lehetett.

Fokozza némely elem megítélésének a bizonytalanságát, hogy a számításba vett településnevek egy része közvetlenül nem köznévi, hanem személynévi eredetű is lehet (pl. *Érd, Sár, Sebes* stb.). Az efféle, azonos alakú névelőzmények elkülönítése az adatolás hiányosságai miatt többnyire szintén lehetetlen.

Szemlélet kérdése, hogy számolunk-e a vizsgált korban összetett vízrajzi köznevekkel, vagy nem. Ha nem, akkor például a *ménésítő, ököritő* stb. típus tagjainak csak az utótagját kellene szerepeltetni.

A kigyűjtött köznevek jelentésük alapján rendszert alkotnak. Hagyományosan elkülönülnek a vízfolyásokat (fv), vízrészeket (vr), állóvizeket (áv), víznyerő helyeket (kú) és vizenyős, mocsaras helyeket (mo) jelentő csoportjaik (vö. HOFFMANN 1993). Egy-egy köznév azonban (pl. *csurgó, fok, sár, séd* stb.; vö. VÖRÖS 1999) tértől, időtől, beszélőközösségtől stb. függően többféle vízrajzi objektumra vonatkozhatott. Az egyes név-egyedekben szereplő vízrajzi köznevek pontos jelentését meghatározni némely, igen régi adat esetében szinte lehetetlen. Emiatt a következőkben mindegyik lexémát csupán egyetlen, a fenti értelmezéseknek megfelelően a legvalószínűbbnek tartott kategóriába soroltam be.

A megvizsgált, többnyire víznévi előzményűeknek számító névelőfordulások szerkezetük szerint egy- és kétrészesek voltak. Az utóbbiak (s ezáltal a bennük alaptagként vagy bővítményként álló vízrajzi köznevek) jelentősen több településnévben (743) őrződtek meg, mint az előbbiek (319). A pusztai vízrajzi köznévből származó víznevek tehát a második csoporthoz képest ritkábban szolgáltak a metonímia vagy másféle településnév-alkotás alapjául. Az egyes vízrajzi köznevek oldaláról viszont az derül ki, hogy döntő többségük egyrészes vízneveken át is részt vett településnevek létrehozásában. Ezek némelyike morfológiailag jelölt (is) lehetett (*Érd, Jód, Mocsolyás, Sárosd* stb.), de a régi nevek változásának alaposabb ismerete nélkül eldönthetetlen, hogy képzőjüket még víznévként kapták, vagy a metonímiát követően településnevekként.

Az előzménynevek alap- és bővítményi részeinek a vizsgálatával egyúttal az is kiderül, hogy mely vízrajzi közneveink mely magyar régióban szolgáltak, és milyen mértékben víz- és egyéb helyneveink alkotásában névalkotó nyelvi eszközként.

3. A Hunyadiak korát bemutató földrajzi összefoglalások alapján vizsgálatba vont helységnevekben jelen lévő vízrajzi köznévi elemek közül a legmeghatározóbb szerepet a **vízfolyásokat jelentő főnevek** játszották. Kiemelkednek mind e közszoói lexémák számát (29; 32,22%), mind a velük formált helynevek mennyiségi mutatóit (422; 39,73%) illetően. Földrajzi eloszlásukat tekintve a magyar nyelvterület É-ÉK-K-DK-D-i sávjában voltak termékenyebbek (326) a helységnevéváltásban. Jellemző a csoportra, hogy egy kivétellel (*folyás*) mindegyik alkotott (jelentéshasadással) olyan egyrészes vízfolyásnevet, amely később átvonódott a szomszédos településre is.

Az egy-két helységnévben előforduló vízrajzi köznevek döntő hányada csak effélékben jelentkezik. Így a *csenge* (Ny 1), *csermely* (DK 1), *hajós* (Kö 1), *jósza* (ÉK 1), *sebeske* (Ny 1); *csergő* (2: ÉK, Ny), *csurgó* (2: DNy, Kö).

A kétrészes víznévi előzmények szerkezetére jellemző, hogy névrészei leginkább minőség, ritkábban birtokos jelzős viszonyúak, előtagjuk pedig legtöbbször a vízfolyás

valamely sajátosságára utalt. Névközlési módjukat tekintve többnyire szintaktikai szerkesztésűek, jóval kevesebb példa jelentkezik valamiféle szerkezeti változás eredményeként.

Az egyéb, igen ritkán felbukkanó vízrajzi köznevek nagyobb része egyrészes, kisebb hányada kétrészes névelőzményből vált településnévvé: a **folyás** (D2): *Jalsavafolyás, Matucsinafolyás; viszág* (2: DK, Ny); **ásvány** (3: ÉK 1, ÉNy 2): *Ásvány, Asovány; Ásványtő; cserged* (3: K 1, D 1, Kö 1); **malomvíz** (DK 3): *Malomvíz, Malomvíze, Malomvíztorok; erecs (4: K 1, D 1, Kö 1, Ny 1): *Ercse* (2), *Ercsi; Erecstő; horh* (4: D 1, Ny 1, Kö 2): *Horhi* (4); **tekerő** (4: DK 1, D 2, Ny 1): *Tekerő* (2), *Tekerős* (2); **szekcső** (6: K 1, D 4): *Szekcső* (4); *Szekcsőd; Élszekcsőd*.*

A megterheltebb elemek már inkább utalhatnak bizonyos területi kötöttségre. Így a **kengyel** (8: ÉK 1, K 1, DK 2, D 1, Kö 3): *Kengyel* (5), *Kengyelös; Kengyelszállás, Kengyeltő*; a **séd ~ sid** (8: Ny 4, É 1, ÉK 1, K 1, D 1): *Sid ~ Séd* (4), *Hidegséd* (2), *Nyírsid; Sédfő*; a **fok** (10: DK 4, D 1, DNy 2, Ny 2, Kö 1): *Fok* (4); *Dámfok, Sebesfok; Barázdafoka, Sebesfoka, Vécsfoka; Fokszabadi* és a **szurdok** (11: É 3, ÉK 1, K 2, DK 3, D 2): *Szurdok* (8), összetett víznevek előtagjaként 3: *Szurdokbene, Szurdokkápán, Szurdokpüspöki*.

Igen elterjedteknek tűnnek, bár a középső régióban hiányoznak, a következők: a **sebes** (13: É 2, ÉK 1, K 2, DK 3, D 2, Ny 2, ÉNy 1): *Sebes* (8); kétrészes víznevek előtagjaként 5: *Sebesfok, Sebespatak* (2), *Sebesszeg, Sebestorok*; a köznévként napjainkra kihalt **jó** (14: É 1, ÉK 2, K 5, DK 4, DNy 1, Ny 1): *Jód* (3); *Disznojó, Herjó, Hévjó, Meregjó, Székelyjó; Jófő, Jópatak, Jóvalcsal*; szerkezeti változással, deetimologizálódva: *Sajó* (3). Az ÉNy–É–ÉK-i és a középső sávban teljesen hiányzik, máshol is csak víznevek alaprészeként mutatkozik az **ág** (15: K 2, DK 8, D 1, DNy 3, Ny 1): *Aranyág, Elveság, Fintóág, Hosziág, Nagyág, Okorág, Ölyveság* stb.

A **med** többnyire a középső területeken és a D–DK-i sávban jelentkezik (22: É 3, ÉK 1, DK 4, D 3, Ny 2, ÉNy 1, Kö 8): *Méd ~ Mégy* (4), (morfológiailag jelölten) *Medes, Megye, Medved* (2), *Medves* (3); *Erdőmegy, Erosmegy, Homokmégy, Jazarmegy, Kecskemégy, Kömegy, Sármégy, Kecskemét; Medvesfalva* stb.

Majdnem minden régióban jelen van, és kis szóródást mutat az **árok** (23: É 2, ÉK 1, K 2, DK 5, D 5, Ny 3, ÉNy 3, Kö 2) egyrészes víznevi előzményű 13: *Arka* (2), *Árok* (2), *Árki* (6), *Ároki* (2), *Árokos*; egyéb, kétrészes előzményűek előtagjaként 8: *Árkibánya, Árkikunfalu, Árokegyháza, Árokfő, Árokköz, Ároksikár, Ároktelek, Ároktő*; víznevek alaptagjaként 2: *Háromárok, Kerekárok*.

Leginkább a K–DK–D–DNy-i sávot jellemzi a **víz** (25: ÉK 1, K 3, DK 8, D 7, DNy 3, Ny 1, ÉNy 1, Kö 1): *Víz; Vizes* (2); *Barbátvíz, Fejérvíz* (2); *Városvize, Várville* (2) stb., *Vizelő, Vízköz* (4), *Vízlak, Vízvár, Vízvár, Vízvölgy, Vizesgyán* (2), *Vizeskerek* stb., *Vizigála* stb.

Régi településneveink tanúsága szerint az **ér** feltehetőleg az egész magyar nyelvterületen elterjedt lehetett (37), DNy-on és ÉNy-on azonban nem bukkant elő (37: É 3, ÉK 2, K 9, DK 7, D 4, Ny 5, Kö 7). A pusztai köznévi (4) képzett formájában fordul elő: *Érd* (3), *Érdi* (1). A kétrészes víznevi előzmények (29) többnyire jelöletlen alaptagúak (22): *Feketeér, Füzér* (2), *Füzesér, Kisér* (2), *Kökényér, Kölesér, Kútér, Malomér, Millér, Nagyer* stb.; jelölt alaprészi volt (7): *Bizere* (3), *Debrinere, Kögyere* stb.; egyéb helynévi előzmények előtagjaként állt (4): *Éradony, Érpály, Érsomlyó* stb.

Az **aszó** földrajzi köznevünk hajdani elterjedtségét és feltehetően területi ismertségét is szépen példázzák a vele formált folyóvízneveink, majd az ezek átvonódásával (esetenként szerkezeti változással, deetimologizációval) alakult helységneveink is. A 40 tagot számláló csoportból 29 a nyelvterület É–ÉK–K–DK-i ívében tűnik elő, máshol elszórtan

mutatkozik (É 12, ÉK 5, K 8, DK 4, D 3, DNy 3, Ny 1, ÉNy 1, Kö 3). Kettő kivételével (*Aszó, Aszód*) mindegyiknek kétrészes víznév volt az előzménye: *Berekszó* (4), *Farkasaszó, Fonyászó, Hosszúaszó* (7), *Kabalaszó, Kajászó, Keveaszó, Kisaszó, Kovászó, Megyaszó, Nyárszó, Sárszó, Szárszó, Szarvaszó, Szikszó* (3), *Szilaszó, Tipászó* stb.; *Aszófő* (2).

A folyóvizet jelentő földrajzi köznevek közül településneveink névelemeként jelentősen kimagaslik elterjedtségével a *patak*. A Hunyadiak korának földrajzát bemutató kötetek összesen 156 helységnévben dokumentálják, ez a folyóvíznévi előzményűeknek a 36,96%-a, az összes víznévinek pedig a 14,68%-a. Igen jellemző a lexéma szóföldrajzi eloszlása. A középső vármegyékben egyáltalán nem fordul elő helységnevekben, igen ritkán a déli (1), az északnyugati (3) és a délnyugati (5) régiókban, s viszonylag ritkán nyugaton (6). Legnagyobb számban délkeleten (50) és északon (38) tűnik fel, de ezektől alig maradnak el az északkeleti (32) és a keleti területek (21).

Az áttekintett településnevek tanúsága szerint tehát a *patak* vízrajzi köznevünk elterjedtségéről hasonlókat állapíthatunk meg, mint HOFFMANN ISTVÁN (2003), viszont figyelemre méltó a DK-i, K-i területeken való nagyszámú jelentkezése a 15. század vége előtti magyar alkotású településnevekben.

A vele alkotott helynévi előzmények szerkezetileg négyfélék: vagy csak a pusztá közsóval megegyező hangalakú egyrészesek (*Patak*, 13), vagy kétrészesek, s jelöletlen szintagmatikus felépítésűek (65), vagy pedig kétrészesek, s egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles az alaptagként álló *-pataka* (76). Két egyéb településnévben előtagi helyzetű a *patak*-. Jellemző, hogy abban a négy régióban, ahol nagy számban található *patak* névelemű helységnevek, a jelölt *-pataka* az előfordulási számát tekintve megelőzi a jelöletlen megfelelőjét, mégpedig a keleti és a délkeleti vármegyékben jelentősebb mértékben. Ennek következtében összességében is túlhaladja a jelölt változatú a jelöletlent. Az adatok tekintélyes száma miatt megközelítőleg sem említhetem meg e helyen egyik alcsoport összes tagját sem. Jelöletlen (65), *-patak* alaptagú vízfolyásnevekből lettek az *Agyagospatak, Aszúpatak* (3), *Dobrapatak, Fejérpatak, Feketepatak* (5), *Gonospatak, Hárspatak, Határpatak, Havaspatak, Hosszúpatak* (3), *Jópatak, Kásapatak, Kávapatak, Kispatak* (2), *Kövespatak, Lapispatak* (2), *Lassúpatak, Megyepatak, Nádaspatak, Nagypatak* (2), *Nyírpatak, Sárospatak, Sárpatak* (2), *Sebepatak* (2), *Sóspatak, Szárazpatak, Székespatak, Újpatak, Vaspatak* stb. településneveink.

Jelölt, *-pataka* utótagúakra (76) mennek vissza az *Aranyaspataka, Aranypataka, Aszszonypataka, Babapataka* (2), *Bánpataka, Disznópataka, Dobrapataka, Egrespataka, Endrődpataka, Farkaspataka, Idécpataka, Ilyapataka, Kabalapataka, Komlóspataka, Kőkény-pataka, Kövespataka, Kútpataka, Miglészpataka, Oláhpataka, Románpataka, Rónapataka* (2), *Szobapataka* (2), *Szuhapataka, Tamáspataka, Túrőspataka, Zalapataka* stb. helységneveink. Bővítmenyi részként nem jellemző e lexéma: *Patakfalva, Patakfarkadin*.

A vízfolyást jelentő közneveket áttekintve, területi megoszlásuk a számításba vett településnevekben a következő: ÉNy 13, DNy 18, Kö 31, Ny 34, D 43, ÉK 51, K 59, É 65, DK 108.

4.1. Az adatok alapján úgy tűnik, az állóvizek a vízfolyásokhoz képest jóval ritkábban motiválták a helységnevek adását, vagyis ezt mutatják az azok közneveivel szerkesztett s később településnévvé vált formák. Mindössze tíz efféle földrajzi köznév található 93 településnévben.

Egyetlen településnév kétrészes állóvíznévi előzményének alaptagjaként jelentkezik a *mortva* (Kö: *Halászmortva*). A *vadvíz* (D 1) szintén csak egyetlen, de egyrészes víznevet alkotott: e pusztá, objektumtípust jelölő vízrajzi köznévvvel egyező alakú állóvíznév átvitelével keletkezett a *Vadvíz* településnév. Többségük igen ritka előfordulású: a *bágy* (2: ÉK 1, K 1): *Bágy, Háromághortobágy*); *gyolcs* (2: DNy 1, ÉNy 1): *Gyolcs, Kövesgyolcs*; *lápa ~ vápa* (2: DNy 1, D 1): *Lápa, Vápa*; *halastó* (3: Ny 2, D 1): *Halastó* (2), *Halastófile*; *kégy ~ kéty* (4: D 1, ÉK 1, É 2): *Kéty* (2), *Kégy, Kétyfő*.

Elszórtan tűnik fel a *fenék* (6: É 1, K 1, DNy 2, Ny 1, ÉNy 1): *Fenek* (2), kétrészes víznévi előzmények alaprészeként: *Botfenék, Dobfenék, Nádfenek, Sárfenék* és a *róna* (6: É 3, ÉK 1, K 1, DK 1): *Róna* (3); *Rónapatak, Rónapataka* (2).

Az állóvizeket jelentő földrajzi köznevek közül legtöbb településnévben az igen általános jelentéstartalmú *tó* szerepel (66). Az összes vízrajzi köznév közül a negyedik leggyakoribb, s ami még talán ennél is figyelemre méltóbb, a *kút*, az *aszó* és a *tő* mellett negyedikként olyan köznév, amely mind a kilenc régióban jelen van néhány településnévben. Legritkábban az északi magyar nyelvterület sávjában (É 2, ÉK 7, K 8, DK 11, D 12, DNy 6, Ny 11, ÉNy 2, Kö 7). Önmagában (1) és leginkább víznévi előzmények alaprészeként áll (53), utóbbi esetben csak egy adatban jelölt (birtokos személyjeles: *Királytava*), az összes többiben jelöletlen. Ilyen a *Békástó* (4), *Békató*, (5), *Csikostó, Fejértó* (6), *Feketető* (2), *Filestó, Horgastó, Kajántó, Kendertó* (2), *Kengyeltó, Kerektó* (6), *Mohostó, Mosótó, Nádistó, Poklostó, Sárosztó, Sártó, Sástó, Sóstó, Verestó* (2) stb.; *Királytava*. Egyéb helynevek előtagjaként (12): *Tófalú, Tófő* (4), *Tóhát* (2), *Tósok, Tószeg* (2); *Tószentgyörgy, Tófája*.

Az állóvizeket jelentő köznevek területi megoszlása a településnevekben: ÉNy 4, É 8, Kö 8, ÉK 10, DNy 10, K 11, DK 12, Ny 14, D 16.

4.2. A vizek részei (szakaszuk, kezdetük, végük, jellegzetes emberi és állati tevékenységek helye stb.) mint a mellettség, szoros térbeli kapcsolat, érintkezés helyei szintén indítékul szolgálhattak a települések megnevezésére. Az e kategóriában számításba vehető adatok azt igazolják, hogy a vízfolyások és a mocsarak mellett ezek neveit (és ezáltal a bennük található vízrajzi közneveket) használták fel legnagyobb mértékben névátvitelre. A vizsgált források szerint összesen 20 efféle vízrajzi köznevet és 193, ezekkel alkotott vízrésznevet őriznek a Hunyadiak korának helységnevei. A 20 köznév között mindössze három olyan található, amely önmagában és kétrészes vízrésznév alaptagjaként egyaránt településnévvé vált: az *ító*, az *örém* és a *szarv*.

Az egyedi előfordulásúak többnyire önmagukban állva, jelöletlenül (4) vagy jelölt (képzett) formájukban (1) lettek településnevekké. Így a *könyök* (DNy 1): *Könyök*; *ménésítő* (É 1); *sugatag* (ÉK 1); *tóhely* (DNy 1); *úsztató* (K 1); két köznév pedig összetett víznevek alaptagjaként: *mál* (É 1): *Mocsármál*; *vékonya* (ÉK 1): *Túrvékonya*.

A 2-3 előfordulásúakra inkább az utóbbi jellemző: *elő* (2: Ny 1, D 1): *Köröselő, Vízelő*; *ító* (2: D 1, K 1): *Itó*; *Varasító*; *szarv* (2: K 1, ÉK 1): *Szarvad, Szarvaszó*; *ököritő* (3: ÉK 1, K 1, DK 1); *szád* (D 3): *Drávaszád, Krisevszád, Zelenszád*.

Hat köznév településnévi megléte mutathatna ugyan e főnevek földrajzi elkülönülésére, azonban a kevés számú felhasználásuk alapján ennek megítélése nem egyértelmű: *örém* (6: É 1, ÉK 1, K 1, Kö 3): *Örem, Ören*; *Csenköreme*; *Fehérorém, Malomörém, Nagyörém*; *alj* (7: K 2, D 1, Ny 4): *Aranyosalja, Arokalja, Berekal, Kerkaalja, Zalaalja* stb.; *örvény* (7: K 3, D 2, DK 1, Ny 1): *Ervény* (1), *Ervénd* (1), *Örvényes* (5); *torok* (7: D 3, DK 3, Kö 1):

Békatorok (2), *Farkastorok*, *Fenestorok*, *Malomvíztorok*, *Sebestorok*, *Vastorok*; **ágy** (9: K 1, DK 1, D 3, DNy 1, Ny 3): *Aszi(v)ágy* (2), *Aszúágy* (4), *Gyertyánágy*, *Hoszi(v)ágy*, *Szilvágy*; **örmény** (11: K 5, DK 2, Ny 4): *Ermény* (1), *Erményes* (5), *Örményes* (5).

A vízrészek közül elsősorban bizonyos vízfolyások kezdetei és torkolatai szolgálták indítékul a települések névadásában (137). Vízfolyások összefolyásának, torkolatának a megnevezésére három köznév (a már említett *szád* és *torok* mellett a *tő*) is felbukkan jelöletlenül az ezek nevéből lett településnevekben. A *szád* csak délen, a *torok* délen, délkeleten és középen, a *tő* (39) viszont valamennyi régióban, de a legnagyobb megterheléssel északnyugaton, délkeleten és keleten (É 4, ÉK 1, K 6, DK 9, D 4, DNy 1, Ny 2, ÉNy 9, Kö 3). A víznévi előzmények előtagjai leginkább vízfolyásnevek vagy azok részei. Szerkezeti változás, deetimologizáció ritkán tapasztalható körükben. A *-tő* elemet tartalmazó településnév-csoportban azonos alakok nem kerültek elő: *Ároktő*, *Ásványtő*, *Beregtő*, *Borzvatő*, *Csarnatő*, *Erecstő*, *Fizegytő*, *Foktű*, *Fűztő*, *Gergető*, *Hejtő*, *Hunctő*, *Isztergatő*, *Kajántő*, *Kiszető*, *Kunestő*, *Lapujtő*, *Lekencető*, *Mákótő*, *Marcaltő*, *Millértő*, *Mogatő*, *Nyárádtő*, *Szalvatő*, *Türtő*, *Veceltő*, *Ver(e)stő*, *Vejszető*, *Zsidtő*, *Zsitvatő* stb.

A vízrészeket jelentő köznevek közül előfordulási gyakoriságával magasan kiemelkedik a **fő ~ fej** (88: É 17, K 9, DK 8, D 16, DNy 7, Ny 23, ÉNy 3, Kö 5; ÉK 0). Az összes vízrajzi köznév gyakorisági rendjében a *patak* mögött a második helyen áll. Az északkeleti kivétellel mindegyik régióban feltűnik, legmegterheltebb a nyugati (23), az északi, a déli és a keleti térségek településneveiben. Az északnyugati vármegyékben csak elvétve bukkan fel (2). A *tő*-höz hasonlóan az előzménynevek bővítményi részei többnyire vagy vizek nevei, vagy azok rövidült névrészei. Közöttük megjelenik néhány egyező alakú helységnév is: *Árokfő*, *Aszófő* (2), *Balatonfő*, *Békatófő*, *Bénafő*, *Borzafő*, *Derecskfő*, *Dolnafő*, *Fertőfő* (2), *Gyűrőfő*, *Hangonyfő*, *Hidegfő*, *Hodosfő* (2), *Jőfő*, *Jolsvafő*, *Kaposfő*, *Kétyfő*, *Körös-fő* (2), *Nádfő* (3), *Peleskefő*, *Pink(v)afő*, *Rábcáfő*, *Répcéfő*, *Sajófő*, *Sárfő* (4), *Sáros(d)fő*, *Sedfő*, *Sidfő*, *Szuhafő* *Tapolcafő*, *Tófej*, *Tófő* (4), *Vápaafő*, *Zagyvafő*, *Zalafő*, *Zsidfő* (2) stb.

A vízrészeket jelentő köznevek területi megoszlása az ómagyar kori településnevekben: ÉK 6, DNy 11, Kö 12, ÉNy 12, É 24, DK 25, K 31, D 34, Ny 38.

4.3. A víznyerő, vízvételi helyek köznevei (12) településneveink elemeként (120) szintén igazolják az ivóvíz a fontosságát mind az emberek, mind háziállataik számára. Az ide tartozó köznevekre jellemző, hogy három kivétellel mindegyik összetett szó, s az utóbbiak közül mindössze egyben nincs ott a *-kút* összetételi tag. A 12-ből öt csak egyetlen adatban bukkant fel, s ezek közül négy önmagában, minden bővítményi tag nélkül hozott létre egyrészes víznevet. Így a *borkút* (É 1), a *forrókút* (É 1), *hőkút* (D 1), *ökörkút* (D 1). A *forrás* viszont az eredeti összetett víznévi előzmény alaprészeként áll (ÉK: *Négyforrás*). A magyar nyelvterületen elszórtan jelent meg településnevekben öt másik köznév: a *hévíz* (3: K 1, Kö 2): *Hévíz* (2), *Felhévíz*; csak alapszavakban a *kőkút* (3: É 1, D 1, Ny 1), a *forró* (4: É3, D 1), a *köbőkút* (4: K 2, Ny 2) és a *kútfő* (4: K 2, Ny 2). Lényegesen elterjedtebb volt a *hidegkút* (12: É 1, ÉK 1, K 2, D 2, Ny 4, Kö 2; mindegyik egyrészes víznévi előzményű).

A vízvételi helyeket jelentő köznevek közül magasan kiemelkedik előfordulási számával a *kút* (85), s ezzel egyttal az összes vízrajzi köznév között a harmadik legmegterheltebb. Jellemző, hogy mind a kilenc régióban megtalálható településnevekben, de különböző mértékben. Igen ritkán északkeleten (4), északnyugaton (1) és délnyugaton (6); gyakrabban délkeleten (9), északon (7), középen (10), délen (11) és nyugaton (14);

leggyakrabban pedig keleten (23). Az előzmény, *-kút* névrészü víz- és egyéb helynevek szintén egy- és kétrészesek lehetnek. Az előbbieik között előfordul alapalakjában (3) és jelölt, képzett változatában (*Kutas* 10) egyaránt. Az utóbbiakban általánosan jellemzőbb a jelöletlen alaptag (45), mint a jelölt (23).

Jelöletlen alaptagú az *Aranykút*, *Bideskút*, *Bozkút*, *Büdöskút*, *Cserkút*, *Ekerkút*, *Fekete-kút*, *Forgácskút*, *Fűzkút* (2), *Gyisznókút*, *Háromkút*, *Hárskút*, *Köveskút* (3), *Nyirkút*, *Pogánykút*, *Sárkút* (2), *Sókút*, *Somkút* (2), *Sóskút* (4), *Szamárkút* (2), *Széleskút*, *Szentkút*, *Szilkút*, *Vereskút* stb. Birtokos személyjeles alaprészü az *Apáczakuta*, *Bácskuta*, *Bánkuta*, *Budakuta* (2), *Disznókuta*, *Erzsébetkuta*, *Gellértkuta*, *Gyemekuta*, *Gyulakuta* (2), *Kadarkut(a)* (2), *Királykuta*, *Péterkuta*, *Sárkuta*, *Úrkuta* (4) stb. Az előzménynevek előtagjaként állt négy névben: *Kútegyház*, *Kútér*, *Kútataka* stb.

A vízvételi helyeket jelentő köznevek területi megoszlása a településnevekben: ÉNy 1, ÉK 6, DNy 7, DK 9, Kö 13, É 14, D 17, Ny 23, K 30.

4.4. A mocsaras helyeket jelentő köznevekre jellemző, hogy elemeik száma sem kevés (19), előfordulásuk száma (234) alapján pedig közvetlenül a vízfolyásokat jelentő főnevek után következnek. Az is szembetűnő, hogy kilenc csupán egyrészes víznévi előzményéből vált helységnévvé.

Az utóbbiak közül egyetlen településnévben maradt fenn: a *fenyér* (Ny 1), *gagy* (É 1), *imola* (É 1), *laponya* (É 1). Kettőben a *balkány* (2: ÉK 1, K 1), *gyékényes* (2: DNy 1, Ny 1), *hany* (2: É 1, Ny 1), *lapáncs* (D 2).

Ugyancsak kettőben a *sárvíz*, de egyik adatában összetétel előtagja (Ny 2): *Sárvize*, *Sárvízmelléke*. Igen ritka előfordulása a *fertő* (4: Ny 2, ÉNy 1, Kö 1): *Fertő*, *Fertőd*, *Fertőfő* (2); a *láp* (4: ÉK 2, K 1, Ny 1): *Láp* (2), *Lápos*, *Láposbánya*; a *mocsár* (7: É 2, ÉK 2, DK 1, D 1, Ny 1): *Mocsár* (3), *Mocsaros*, *Mocsármál*, *Mocsárosmál*, *Mocsártelek* és a *mocsolya* (7: É 2, ÉK 1, K 1, D 1, DNy 1, ÉNy 1): *Mocsolya* (5), *Mocsolád*, *Mocsolyás*.

Az adatok alapján a némileg megterheltebb köznevek közül inkább a *székás* ~ *székes* mutat területi kötöttséget, a *sáros* ezzel szemben általánosan elterjedtebb lehetett: *székás* ~ *székes* (13: K 3, DK 9, Ny 1): *Székás* (8), *Kétszékás*; *Székesaranyág*, *Székespatak* (2), *Székáspataka*; *sáros* (18: É 5, ÉK 1, K 2, DK 3, D 1, Ny 6): *Sáros* (4), *Sárosd* (2); *Kissáros* (3), *Nagysáros* (2); *Sároslak*, *Sárospatak*, *Sárostó*, *Sárosszék*, *Sárosdfő* stb.

A mocsaras helyeket jelentő vízrajzi köznevek közül a legtöbb településnév elemeként a *szék* (31), a *berek* (35), a *nádas* (36) és a *sár* (65) fordul elő. Az azokat őrző településnevek mind egy-, mind kétrészes helynévi előzményekből származhatnak. Az adatok tanúsága alapján a *szék* ~ *szik* leginkább az északi, déli és a nyugati régiókban volt kedvelt névalkotó elem (31: É 6, ÉK 1, K 3, DK 5, D 6, Ny 8, ÉNy 2): *Szék* (9); [-*szék* 15] *Bélszék* (2), *Bozzaszék*, *Fejérszék*, *Felszék*, *Rónaszék*, *Sárosszék*, *Tölgyszék*, *Vasszék*, *Veresszék* stb.; [-*széke* 1] *Búcsúszéke*; [a névelőzmény előtagjaként 6] *Székszó*, *Széktelek*, *Székudvar*, *Sziksó* (2), *Szikvölgy*.

Az ÉNy-i régiót leszámítva mindegyikben feltűnik a *berek* főnév (35: É 4, ÉK 6, K 3, DK 3, D 9, DNy 4, Ny 4, K 2). Egyrészes jelöletlen előzményű alakja igen ritka (*Berek* 3), inkább morfológiailag jelölt formái (9) váltak településnevekké (*Berkes* 2, *Berkesd* 1, *Berki* 6). Kétrészesek alaptagjaként és bővítményi részeként szinte azonos számban maradt fenn (11, illetőleg 12). Pl. *Fénberek*, *Nagyberek* (2), *Szárzberek*,

Szászberek, Tisztaberek, Virágosberek (2); Csomborberki, Dinnyeberki, Szarkaberki; Beregszász, Beregújfalú, Berekal, Berekalfalú, Berekfalu, Berekszó (4), Berektő; Berekalja.

A **nádas** (36: É 6, ÉK 1, K 10, DK 4, D 6, DNy 1, Ny 6, ÉNy 2; Kö 0) elkülönül az összes gyakori előfordulású társától a településnévi szerkezeti arányait tekintve. Több mint négyötöde (30) egyrészes előzményre megy vissza. Jelöletlenül szerepel 6, morfológiailag jelölt formában (*Nádasd*) 24 adatban. A maradék 6 településnévben előtagként jelentkezik (*Nádasfalú, Nádasbükk, Nádastelek (2), Nádas-tó; Nádas-telke*).

A **sár** (65) a délkeleti régiót leszámítva mindenütt előfordul néhány falunévben (É 3, ÉK 6, K 11, DK 1, D 9, DNy 7, Ny 18, ÉNy 2, Kö 8). Ezekből 22 egyrészes, mégpedig alapalakban 9, a többi 13 pedig morfológiailag jelölt formában (*Sárd 4, Sárád 2, Sári 4, Sárás 2, Sára 1*) jelentkezik. A 43 kétrészes közül alaprészként állt a **sár** 10 névben. Jelöletlen alaptaggal 8: *Alsár, Külsősár, Malomsár, Rengősár, Saroksár, Teleksár* stb.; kettő jelölt alaptaggal: *Legénysára, Papsára*. 33 településnévben a névelőzmény előtagjaként szerepelt. Jelöletlen alaprészsel 26: *Sáregyház, Sárfenék, Sárköz (3), Sárhid, Sárköz, Sárkút (2), Sármégy, Sármellék (2), Sárpaták (2), Sársok, Sárszabadi, Sárszeg (4), Sárszó, Sártó, Sárvár (4)*; jelölt alaprészsel pedig 7: *Sárfalva, Sárhida (2), Sárkuta, Sármelléke, Sárpataka, Sárszigete*.

A mocsárféléket jelentő köznevek területi megoszlása településnevekben: ÉNy 9, Kö 11, DNy 14, ÉK 21, DK 26, É 32, K 35, D 35, Ny 51.

5. A Hunyadiak koráról készült történeti földrajzi összefoglalások helynévi adatainak a vizsgálata során kiderült, hogy a magyar településnevek jelentős hányada valamiféle víznévi előzményre megy vissza, illetőleg tartalmaz valamiféle vízrajzi köznevet. A vízrajzi köznevek (90) valamelyikét (is) őrző helységnevek (1008) a hajdani időkben a magyar nyelvterület mindegyik régiójában keletkezettek (leginkább metonimikusan), de legnagyobb számban a délkeleti, keleti, nyugati, déli és északi területeken. Az egyes vízrajzi köznevek megterhelése az egyszeri előfordulásúaktól (23) a 156 településnév elemeként jelen lévő *paták*-ig tart. Közülük még – régióként eltérő mértékben – kilenc számít igen gyakornak: a *fő* (88), a *kút* (85), a *tó* (66), a *sár* (65), az *aszó* (40), a *tő* (39), az *ér* (37), a *nádas* (36) és a *berek* (35). Viszonylag elterjedtebb volt még tíz köznév: a *szék* ~ *szik* (31), a *víz* (25), az *árok* (23), a *med* (22), a *sáros* (18), az *ág* (15), a *jó* (14), a *sebes* (13), a *székás* ~ *székes* (13) és a *hidegkút* (12). E 20 vízrajzi köznév együttesen 952 névelemként jelent meg, s ez az összes 1062 vízrajzi köznévi névelemnek a 89,64%-a. A vízrajzi köznevek fajtáinak területi megoszlása az ómagyar kori településnevek elemeként tehát a következő:

Régió	Fv	Áv	Vr	Kú	Mo	Névelemek száma
É	65	8	24	14	32	143
ÉK	51	10	6	6	21	94
K	59	11	31	30	35	166
DK	108	12	25	9	26	180
D	43	16	34	17	35	145
DNy	18	10	11	7	14	60

Régió	Fv	Áv	Vr	Kú	Mo	Névelemek száma
Ny	34	14	38	23	51	160
ÉNy	13	4	12	1	9	39
Kö	31	8	12	13	11	75
Összesen	422	93	193	120	234	1062

2. táblázat: A vízrajzi köznevek fajtáinak földrajzi megoszlása

A településnevekben található vízrajzi köznevek tanúsága alapján megállapíthatjuk, hogy a vízfajták közül és az azoknak megfelelő köznevek közül a vízfolyások és a mocsaras helyek, illetőleg azok köznevei befolyásolták legjelentősebb mértékben a bemutatott településnév-típus földrajzi elterjedtségét.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1947. Víz- és helységneveink viszonyához. *Magyar Nyelv* 43: 259–63.
- BÍRÓ FERENC 2005. Víznevekből metonimikusan keletkezett magyar településnevek. *Névtani Értesítő* 27: 170–9.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2004. Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk. *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. A Magyar Névtár Kiadványai 8. Debrecen. 129–44.
- HAJDÚ MIHÁLY 1997. A magyar helységnevek jelentésszerkezete. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 125–32.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. Patak. In: HAJDÚ MIHÁLY és KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest. 664–73.
- HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár, 1000–1350*. 1. *Abauj–Csongrád vármegye*. Debrecen.
- KISS LAJOS 1996. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 440–50.
- KISS LAJOS 1997. Korai magyar helynévtípusok. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest. 177–85.
- ÖRDÖG FERENC 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest.
- VÖRÖS OTTÓ 1999. *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. MNyTK. 211. Budapest.

BÍRÓ FERENC

FERENC BÍRÓ, Hydrographic common nouns in settlement names of the Old Hungarian period

This paper discusses a characteristic subset of habitation names by analysing the hydronyms that have played a part in establishing Old Hungarian settlement names. The main aim of the author is to identify hydrographic common nouns (*ér* 'brook', *fő* 'source', *fok* 'outflow', *patak* 'stream', *séd* 'creek', *tő* 'mouth', *tó* 'lake' etc.) which could be included in old Hungarian

settlement names. Such topics as the quantitative analysis of hydrographic common noun elements, the frequency of each hydrographic common noun in settlement names, the word geographic distribution of hydrographic common nouns, and the dependence of hydrographic common nouns upon the natural environment are also treated in the paper. On the one hand, the geographical characteristics of metonymical name giving (a typical method of place-name formation in Hungarian) are presented by the author; on the other hand, the functional and lexical structures of hydronyms missing from other sources are identified in the paper. In general, river names tend to become settlement names more often than still water names. The two groups of hydrographic common nouns examined in the paper and the actual hydronyms formed with the help of them became metonymical settlement names in the northern zone, in the eastern–south-eastern–southern zone and in the western zone more often than in other regions of the Hungarian language area.